

QIDA TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ceyran Bəbirova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: jebran.babirova@gmail.com

Xülasə. Bu məqalədə qida təhlükəsizliyi sistemini xarakterizə edən əsas indikatorlar və onların fərqli ölkələrdə tətbiqi təcrübəsi araşdırılmışdır. Bundan əlavə, məqalədə Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi sisteminin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və müvafiq qiymətləndirmə aparılaraq təkliflər formalaşdırılmışdır.

Açar sözlər: Qida təhlükəsizliyi, indikator cədvəli, inkremental göstəricilər, kumilyativ göstəricilər.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE CURRENT SITUATION OF THE FOOD SAFETY SYSTEM

Jeyran Babirova

*Azerbaijan State Economic University, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. In the paper, the main indicators characterizing the food safety system and their application experience from different countries were examined. In addition, the current state of the food safety system in the Republic of Azerbaijan is analyzed.

Keywords: Food safety, indicator table, incremental indicators, cumulative indicators.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ БЕЗОПАСНОС- ТИ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

Джейран Бабирова

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье рассмотрены основные показатели, характеризующие систему безопасности пищевых продуктов, и опыт их применения в разных странах. Кроме того, анализируется современное состояние системы безопасности пищевых продуктов в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: Безопасность продуктов питания, таблица показателей, приростные показатели, кумулятивные показатели.

1. Giriş

Qida təhlükəsizliyi özündə bir neçə fərqli komponenti birləşdirən mürəkkəb bir sistemdir. Bu sistemin böyük hissəsini özəl sektor əhatə edir. Özəl sektor dedikdə, buraya fermer və kənd təsərrüfatlarından tutmuş, ilkin istehsal, istehsal, emal, daşınma, topdan və pərakəndə satış obyektləri daxildir. İstehlakçılar və dövlət isə bu sistemin digər vacib komponentləri olmaqla, sistemin fəaliyyətinə birbaşa təsir gücünə malikdir. Bu səbəbdən də, qida təhlükəsizliyi sistemini təhlil edərkən və qiymətləndirərkən fərqli ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tətbiq edilən müxtəlif indikatorlara diqqət yetirmək vacibdir. Sözügedən indikatorlar qida təhlükəsizliyi sistemini təhlil edərkən məsələyə səhiyyə, iqtisadiyyat, ətraf mühit kimi fərqli aspektlərdən baxmağa şərait yaradır.

2. Kodeks Alimentarius Komissiyası tərəfindən təklif olunan qida təhlükəsizliyi sisteminin təhlili və qiymətləndirilməsi metodologiyası

Kodeks Alimentarius Komissiyasının təlimatlarına, əsasən, monitoring və qiymətləndirmə sistemi monitoring və qiymətləndirmə çərçivəsinin hazırlanması, monitoring və qiymətləndirmə nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi, indikatorların hazırlanması, monitoring planının hazırlanması, məlumatların toplanması və təhlili, monitoring və qiymətləndirmə nəticələrinə dair hesabatların hazırlanması mərhələlərindən ibarətdir [6]. Kodeks Alimentarius Komissiyasına, əsasən, milli qida təhlükəsizliyi sisteminin performansını qiymətləndirən monitoring sistemi aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- İndikatorlar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət indikatorları olmalıdır;
- İndikatorlar birmənalı, asanlıqla ölçüləbilən və şərh oluna bilən olmalıdır;
- İndikatorlar ümumi hədəflərə uyğun olmalıdır;
- İndikatorlar yoxlanıla bilən olmalıdır;
- İndikatorların hesablanması üçün lazım olan maliyyə və insan resursları təşkilatın büdcəsinə uyğun olmalıdır.

Kodeks Alimentarius Komissiyasının təklif etdiyi indikatorlar qida mənşəli xəstəliklərin izlənməsi, təchizat zəncirindəki təhlükələrin izlənməsi, qida təsərrüfatlarının performansının qiymətləndirilməsi, istehlakçı və pərakəndə satıcıların tələblərinin izlənməsi, ətraf mühit, hökumətin bu sahədəki performansı kimi qruplaşdırılmışdır.

İctimai sağlamlıq – qida mənşəli yoluxucu xəstəliklərin miqyası. Effektiv qida təhlükəsizliyi sisteminin qurulmasının əsas məqsədi ölkədəki qida mənşəli xəstəliklərin sayının azaldılmasıdır. Qida mənşəli yoluxucu xəstəliklərin miqyasının ölçülməsi üçün istifadə edilən əsas indikatorlara müəyyən bir qida mənşəli xəstəliklə əlaqədar olan xəstəlik və ölüm hallarının sayını aid etmək olar. Cədvəl 1-də bir sıra ölkələr tərəfindən qida mənşəli xəstəliklərin miqyasının müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə olunan əsas indikatorlar əks etdirilmişdir [13].

Kodeks həmçinin müxtəlif ölkələrə “Milli qida nəzarət sistemlərinin fəaliyyətinin monitoringi prinsipləri və təlimatları”nda qida təhlükəsizliyi üzrə öz milli göstəricilərinin hazırlanmasında metodoloji dəstək göstərir. Bu məqsədlə o ölkələrə nəticə əsaslı monitoring və qiymətləndirmə sisteminin qurulması ilə əlaqədar tövsiyələr verir.

Effektiv monitoring və qiymətləndirmə sisteminin qurulması ən əsası hərtərəfli informasiya toplanılması sisteminin formalaşdırılmasından da asılıdır. Bunu 2017-ci ildə keçirilmiş paneldə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının ekspertləri də təsdiq etmişdir [7]. Paneldə iştirak edən ekspertlər həmçinin milli qida təhlükəsizliyini təşkil edən indikatorların dörd fərqli sahədə istifadəsi məsələsinə də toxunmuşdurlar. Bu zaman onlar sözügedən indikatorları aşağıdakı kimi nəzərdən keçirirlər:

1. Ölkənin qida təhlükəsizliyi statusunu müəyyənləşdirən əsas ölçü aləti;
2. Qida təhlükəsizliyi sahəsində ən uğurlu sahələrin və inkişafa ehtiyacı olan sahələrin müəyyənləşdirilməsi üçün bir vasitə;

3. Mövcud resursların optimal bölgüsünü təmin edən bir alət;
4. Bu sahədəki tənzimləmələrin təsirini öyrənən bir alət kimi.

Cədvəl 1. Qida mənşəli xəstəliklərin monitorinq və qiymətləndirilməsində ən çox istinad olunan indikatorlar

1. Campylobacterin səbəb olduğu infeksiyaların sayındakı azalmalar
2. Şiqa toksini yaradan E. Colinin səbəb olduğu infeksiyaların sayındakı azalmalar
3. Listerianın səbəb olduğu infeksiyaların sayındakı azalmalar
4. Salmonellanın səbəb olduğu infeksiyaların sayındakı azalmalar
5. Bir sıra dərman vasitələrinə qarşı rezistentliyi olan qeyri-tifoid salmonella xəstəliklərinin sayının artımının qarşısının alınması
6. Makrolid antibiotiklərə davamlı Campylobacter infeksiyalarının yayılması halının qarşısının alınması
7. Yemək hazırlayarkən əllərini və mətbəx səthini tez-tez təmizləyən insanların nisbətindəki artım
8. Yemək hazırlayarkən ayrı kəsicilərdən istifadə edən insanların nisbətindəki artım
9. Düzgün temperaturda yemək bişirən insanların nisbətindəki artım
10. Yemək bişirildikdən sonra 2 saat ərzində yeməyi soyuducuda saxlayan insanların nisbətindəki artım
11. Mal əti ilə əlaqəli Şiqa toksini istehsal edən E. coli, Campylobacter, Listeria və Salmonella infeksiyalarının yayılmasının azaldılması
12. Norovirus epidemiyalarının sayındakı azalma
13. Təcili müalicə tələb edən qida allergiyası reaksiyalarının sayındakı azalma
14. İşçilərin əllərini düzgün yuduğu müəssisələrin sayındakı artım
15. Qidaya toxunan səthlərin düzgün şəkildə təmizləndiyi və dezinfeksiya edildiyi müəssisələrin sayındakı artım
16. Qidaların düzgün temperaturda soyudulduğu müəssisələrin sayındakı artım
17. İsti yeməklərin düzgün temperaturda saxlandığı müəssisələrin sayındakı artım

Mənbə: [13].

3. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı tərəfindən təklif olunan qida təhlükəsizliyi sisteminin təhlili və qiymətləndirilməsi metodologiyası

Qida təhlükəsizliyi sisteminin monitorinq və qiymətləndirilməsində istifadə olunan ən əhatəli göstəricilər sistemi BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən 2017-ci ildə təklif olunan indikatorlar cədvəlidir. FAO ekspertləri tərəfindən milli qida təhlükəsizliyi sistemini xarakterizə edən indikatorlar 5 kateqoriyada qruplaşdırılmışdır: Sistem səviyyəsində göstəricilər, potensial səviyyəsində indikatorlar, sektor üzrə xüsusi indikatorlar, xüsusi qida təhlükəsizliyi mövzuları ilə bağlı indikatorlar və ətraf mühit amillərlə əlaqədar indikatorlar [14]. Beləliklə, FAO ekspertləri tərəfindən milli qida təhlükəsizliyi sistemini müxtəlif tərəflərdən xarakterizə edən 139 indikator hazırlanmışdır.

FAO ekspertlərinin fikrincə, aşağı və orta gəlirli ölkələr üçün qida təhlükəsizliyi göstəriciləri içərisində infrastruktur göstəriciləri daha vacibdir. Qlobal Qida Təhlükəsizliyi Tərəfdaşlığının hesabatına əsasən sözügedən ölkələrin fiziki infrastruktur ehtiyacları daha çoxdur [14].

Milli qida təhlükəsizliyi sistemində əsas sərişətlərin qiymətləndirilməsi zəif inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qida təhlükəsizliyi sisteminin inkişaf planlarının hazırlanmasında köməklik göstərmək üçün ən vacib mərhələlərdəndir. Ümumdünya heyvan sağlamlığı təşkilatının PVS aləti adlanan bir modeli vardır ki, burada ölkədə heyvan sağlamlığının və rifahının təhlükəsizliyini əhatə edən indikatorlar verilmişdir [8]. Qida təhlükəsizliyi sistemində də belə bir vasitənin olması çox yüksək qiymətləndirilir.

Beləliklə, FAO ekspertlərinin fikrincə, effektiv qida təhlükəsizliyi tənzimləmə sistemi 8 vacib elementdən təşkil olunmalıdır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Qanunvericilik bazası;
- Qida təhlükəsizliyi nəzarəti mexanizmi;
- Yoxlamalar;
- Məhsulun geriçağırılması və izlənməsi sistemi;
- Laboratoriya sistemi;
- Qida mənşəli xəstəliklərin araşdırılması və izlənməsi sistemi;
- Maarifləndirmə, təhsil və kommunikasiya;
- Maliyyələşmə.

Qida təhlükəsizliyi sisteminin monitoring və qiymətləndirilməsi üçün hazırlanmış və indiki dövrə qədər ən ideal model Belçika hökuməti tərəfindən hazırlanmış Belçika Barometridir. Sözügedən model 30 əsas indikatorlardan ibarətdir. Lakin bu indikatorlar hesablanarkən onlara müxtəlif prioritetlik əmsali hesablanmışdır [8].

Afrika Birliyi Afrikada kənd təsərrüfatının inkişafı proqramı çərçivəsində indikatorlar işləyib hazırlamışdılar. Bu indikatorlar 2025-ci ildə Afrika ölkələrində açılığın sona çatdırılması hədəfinə istiqamətlənən 3 qida təhlükəsizliyi indeksinə ayrılır ki, onların vəhdəti Afrika qida təhlükəsizliyi indeksini ifadə edir [4, 5]. Bu sistemi Afrika Birliyi hesabatlarında cədvəl 3-dəki kimi təsvir etmişdirlər.

Təkmil qida təhlükəsizliyi vəziyyətinin monitoring və qiymətləndirmə sistemini quran ölkələrə daha bir misal kimi Hindistanı misal gətirmək olar. Belə ki, 2019-cu ildə Hindistanın Qida təhlükəsizliyi və standartları üzrə səlahiyyətli orqanı tərəfindən qida təhlükəsizliyinin müxtəlif parametrlər üzrə qiymətləndirilməsinə imkan verən Qida Təhlükəsizliyi İndeksi işləyib hazırlanmışdır. Sözügedən indeks insan resursları, institusional baza, uyğunluq, qida məhsullarının yoxlanılması sisteminin infrastrukturu və izlənməsi, təlim və bacarıqların möhkəmləndirilməsi və istehlakçıların müdafiəsi parametrləri əsasında qurulmuşdur.

İndeks ölkədə qida təhlükəsizliyini qiymətləndirmək üçün obyektiv çərçivə təmin edən dinamik, kəmiyyət və keyfiyyət əsaslı müqayisəli modeldir [10]. Bu modelin digər Belçika və Afrika modellərindən fərqi ondan ibarətdir ki, bu modeldə sonda Hindistanın ayrı-ayrı vilayətlərinin qida təhlükəsizliyi göstəriciləri üzrə reytingi aparılır.

Cədvəl 2. Qida Təhlükəsizliyi Belçika Barometri indikatorları

İndikator adı	Çəki əmsali
Qida zəncirində özünü yoxlamanın monitorinqi	2.06
Dağıtım sektorlarında, otellər və restoranlarda və icma mətbəxlərində infrastruktur, qurğular və gigiyena yoxlanışı	1.88
İnsan istehlakı üçün nəzərdə tutulmuş xaricdən gətirilən heyvan mənşəli məhsullarda kimyəvi və mikrobioloji təhlükələr	1.73
Qida zəncirində izlənmə ilə bağlı yoxlamalar	1.65
Anabolik təsir göstərən maddələr, icazəsiz maddələr və mal-qara və donuzlar üçün baytarlıq preparatları	1.5
Qida yoluxucu xəstəliklər	1.46
Digər Aİ ölkələrindən və üçüncü ölkələrdən gələn meyvə və tərəvəzlərdə pestisidlərin/herbisdilərin qalıqları	1.39
İnsanlarda salmonellyoz	1.28
Qida təhlükəsizliyi ilə bağlı məcburi bildirişlərin sayı	1.16
Transformasiya sektorunda özünü yoxlayan sistemlər	1.16
İnsanlarda listerioz	1.09
Belçika mənşəli meyvə və tərəvəzlərdə pestisidlərin/herbisdilərin qalıqları	0.98
Süd məhsullarında və yumurtada olan dioksinlər və dioksinə bənzər PCBlər	0.98
Quş əti və donuz ətində Salmonella sp.	0.98
Yemdəki dioksinlər və dioksinə bənzər PCB-lər	0.94
İlkin istehsal üçün təchizat sektorunda özünü yoxlayan sistemlərin mövcudluğu	0.9
Aflatoksin və deoksinivalenol	0.9
Qida məhsullarında Listeria monocytogenes	0.9
İcma mətbəxi sektorunda özünü yoxlama sistemləri	0.79
Meyvə və tərəvəzlərdə qurğuşun və kadmium	0.75
İstehsal sektorunda özünü yoxlama sistemləri	0.71
Qida məhsullarında E. Coli	0.71
Cəmdəklərdə və kəsilmiş ətlərdə E. Coli	0.68
Qida ilə təmasda olan materiallar	0.64
Molyusklarda, xərçəngkimilərdə və balıqlarda civə	0.53
Qadağan olunmuş rəngləndiricilər	0.53
Donuz ətində Salmonella sp.	0.49
Toyuqlarda Salmonella sp.	0.49
Akrilamid	0.41
Çəkilməmiş ətdə sulfit	0.38

Mənbə: Federal Agency for the safety of the food chain. The food safety barometer [6].

Cədvəl 3. Afrika Qida Təhlükəsizliyi İndeksində daxil edilən əsas indikatorlar

Afrika Qida Təhlükəsizliyi İndeksi	Qida Təhlükəsizliyi Sistemi İndeksi	Müvafiq sahədə qanunvericilik və institusional bazanın mövcudluğu
		Müvafiq dövlət proqramlarının monitorinqi və izlənilməsinin keyfiyyəti
		Laboratoriya infrastrukturunu, analitik potensialı, laboratoriyaların performans göstəriciləri
	Qida Təhlükəsizliyi Sağlamlıq İndeksi	Qida təhlükəsizliyi standartlarının uyğunluğunu dəstəkləyən proqramların mövcudluğu
		Qida mənşəli xəstəliklərin sayında azalma faizi
		5 yaşadək uşaqlarda qida mənşəli xəstəliklərlə bağlı ölüm hallarında azalma faizi
	Qida Təhlükəsizliyi Ticarət İndeksi	Aflatoksin səbəb olduğu qaraciyər xərçəngi hallarının sayında azalma faizi
Qida təhlükəsizliyi standartlarının pozulması ilə əlaqədar geriçaytarmaların ümumi geriçaytarmalardakı nisbətində azalma faizi		

Mənbə: Afrika Birliyi hesabatları əsasında müəllifin özü tərəfindən tərtib edilmişdir [4, 5].

Hindistanın qida təhlükəsizliyi və standartları üzrə səlahiyyətli orqan tərəfindən hazırlanmış hesablara diqqət yetirdikdə aydın olur ki, yuxarıda bəhs olunan hər bir parametərə çəki əmsalı müəyyən edilmişdir. Modeli daha aydın başa düşmək üçün hər bir parametri ayrılıqda nəzərdən keçirək [9]:

- **İnsan resursları və institusional baza (20% çəki əmsalı müəyyən edilmişdir).** Bu parametərə aid edilmiş indikatorlar daha çox qida müfəttişlərinin sayı, dövlət/rayon səviyyəsində rəhbər komitələrin fəaliyyəti, işlərin baxılması və onların monitorinqi və Qida Qurumunun Mərkəzi Məşvərət Komitəsinin iclaslarında iştirakı ilə xarakterizə olunur.
- **Uyğunluq (30% çəki əmsalı müəyyən edilmişdir).** Bu, ən mühüm parametredir və regionun böyüklüyünə və əhalisinə uyğun olaraq yeyinti müəssisələrinin lisenziyalaşdırma və qeydiyyatda ümumi əhatə dairəsini, təşkil edilən xüsusi sürücülük və düşərgələri, dövlət lisenziyalarının/qeydiyyatlarının verilməsində hər il artımı, operativliyi və effektivliyi ölçür. Həmçinin, bu parametreyə yüksək riskli qida müəssisələrində aparılan yoxlamaları və sınaq üçün götürülmüş nümunələrin sayını nəzərə alır. İstehlakçıların şikayətlərinə operativ baxılması, yardım masasının və veb portalların mövcudluğu da bu parametreyə əlavə olaraq yoxlanılır.
- **Qida yoxlamaları - İnfrastruktur və Nəzarət (20% çəki əmsalı müəyyən edilmişdir).** Bu parametreyə qida nümunələrinin sınaqdan keçirilməsi üçün vilayətlərdə təlim keçmiş işçi qüvvəsi ilə adekvat sınaq infrastrukturunun mövcudluğunu ölçür. Akkreditasiya olunmuş laboratoriyaları və laboratoriyalarda adekvat işçi qüvvəsi (professionallıq testlərindən uğurla keçmiş işçilər nəzərdə tutulur) olan vilayətlər bu parametredə daha çox bal toplayırlar. Mobil Qida Test

Laboratoriyalarının mövcudluğu və effektiv istifadəsi, InFoLNet-in (Hindistan Qida Laboratoriyaları Şəbəkəsi) qeydiyyatı və istifadəsi də bu parametr altında yoxlanılır.

- **Təlim və Potensialın Gücləndirilməsi (10% çəki əmsalı müəyyənəşdirilmişdir).** Bu parametr bu sahədə fəaliyyət göstərən işçi heyətin təlimi və bacarıqlarının artırılmasına, FoSTaC (Qida Təhlükəsizliyi üzrə Təlim və Sertifikatlaşdırma) çərçivəsində keçirilən təlimlərin sayına və qida təhlükəsizliyi üzrə təlim keçmiş nəzarətçilərin mövcudluğunu monitorinq edir.
- **İstehlakçının müdafiəsi (20% çəki əmsalı müəyyənəşdirilmişdir).** Bu parametr müxtəlif vilayətlərdə fərqli istehlakçı qruplarının qida təhlükəsizliyi problemləri (qidanın zənginləşdirilməsi, düzgün yemək qaydaları, bhog (allaha xoşbəxt gigiyenik təklif), restoranların gigiyena qiymətləndirilməsi, təmizlik, küçə yeməkləri) ilə əlaqədar səlahiyyətləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirləri qiymətləndirir. Bundan əlavə, sözügedən parametr çərçivəsində açıq bazarlarda qida satışı, qida təhlükəsizliyi sahəsindəki dövlət proqramları, istehlakçıların maarifləndirilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər də nəzərdən keçirilir.

4. Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tətbiq olunan qida təhlükəsizliyinin monitorinq və qiymətləndirilməsi mexanizmi

Hazırda hər hansı beynəlxalq təşkilat tərəfindən sırf ölkələrin qida təhlükəsizliyi vəziyyətini təhlil edən bir indeksin tətbiqinə rast gəlinməmişdir. Lakin Economist impact tərəfindən Qlobal Ərzaq təhlükəsizliyi İndeksi nəşr olunur ki, sözügedən indeksin bir parametri də qida keyfiyyəti və təhlükəsizliyidir. Sözügedən parametrlər kateqoriyasına daxil olan indikatorlar 5 yerə ayrılır:

- Qida rasionunun müxtəlifliyi;
- Qidalanma standartları;
- Mikronutrientlərin mövcudluğu;
- Proteinin keyfiyyəti;
- Qida təhlükəsizliyi.

Sonuncu kateqoriyaya daxil olan indikatorlara müvafiq qida təhlükəsizliyi qanunvericilik bazasının mövcudluğu, qida təhlükəsizliyi mexanizminin mövcudluğu, içməli suyun əlyətərliliyi, qidaları təhlükəsiz saxlanması imkanları kimi indikatorlar daxildir. Lakin indeksin daha ətraflı analizi nəticəsində aydın olur ki, indeksə əhatə edən digər parametrlər içərisində də qida təhlükəsizliyi indikatorlarına rast gəlinir. Məsələn, əlverişlilik parametrinə daxil olan qida təhlükəsizliyi dövlət proqramlarının mövcudluğu kateqoriyasına daxil olan indekslər birbaşa qida təhlükəsizliyi sisteminin monitorinq və qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Sözügedən kateqoriyaya qida təhlükəsizliyi dövlət proqramlarının mövcudluğu, onların maliyyələşdirilməsi, əhatə dairəsi, fəaliyyəti ilə əlaqədar indikatorlar daxildir. Bundan əlavə, qida itkiləri, təchizat zənciri infrastrukturu kateqoriyasına daxil olan indikatorlar da, birbaşa

olmasa da dolayısı ilə ölkədə qida təhlükəsizliyini xarakterizə edən göstəriciləri təşkil etməkdədir [12].

Cədvəl 4. 2022-ci il Qlobal Qida Təhlükəsizliyi İndeksi əsasında ölkələrin reytingi

Ölkə adı	Qlobal Qida Təhlükəsizliyi İndeksi
Kanada	83.7
Danimarka	81.7
Amerika Birləşmiş Ştatları	80.5
Belçika	80.2
Finlandiya	80.1
Fransa	79.5
İsrail	79.1
Norveç	79.1
İrlandiya	78.8
Argentina	78.7

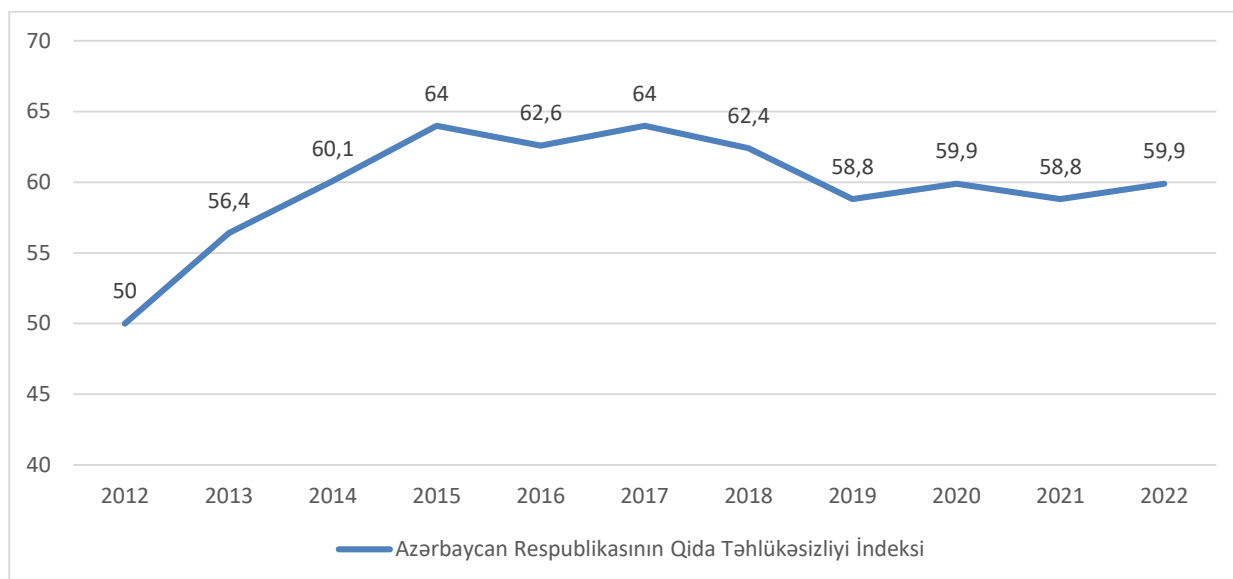
Mənbə: Global Food Security Index/Quality and safety part

<https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/methodology>

Cədvəl 4-dən aydın olduğu kimi Qlobal Qida Təhlükəsizliyi indeksinə görə Kanada, Danimarka və ABŞ ilk 3-lükdə yer alır, daha sonra isə Belçika, Finlandiya, Fransa, İsrail, Norveç, İrlandiya və Argentina ölkələri öz müsbət nəticələrinə görə fərqlənir. Ölkəmiz qeyd olunan indeks üzrə 54.5 balla 83-cü yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycan Respublikasının qida təhlükəsizliyi indeksinə dair göstəricilərini detallı analiz etdikdə aydın olur ki, ölkəmiz qida təhlükəsizliyi indeksinə, əsasən, nisbətən zəif göstəricilərə malikdir. Bu isə ölkəmizdə qida standartlarının olmaması ilə əlaqələndirilmişdir. Qida standartları indikatorunun altindikatorları isə ölkədə milli qidalanma təlimatlarının, milli qidalanma strategiyası və planlarının, qida məhsullarının etiketlənməsi qaydası, qidalanma monitorinqi və nəzarətinin olmasıdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qida təhlükəsizliyi dövlət proqramlarının mövcudluğu və icrası, qida itkiləri və qida təhlükəsizliyi kateqoriyasından olan indikatorlar üzrə müvafiq olaraq 100, 81 və 93 balla qiymətləndirilmişdir.

Ölkəmizin qida təhlükəsizliyi üzrə göstəricilərini ətraflı analiz etmək üçün illər üzrə trendə nəzər salmaq vacibdir. Belə ki, illər üzrə qida təhlükəsizliyi indeksi nəticələrinə baxdıqda aydın olur ki, ölkəmiz 2022-ci ildə 2012-ci ildəki göstəricidən 9.9 bal yüksək nəticə əldə etmişdir [12].

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi İndeksi trendi 2012-2022-ci illər üzrə.

Mənbə: Economist Impact hesabatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

2018-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasının qida təhlükəsizliyi vəziyyəti qiymətləndirilmiş və nəticələrə dair ətraflı hesabat hazırlanmışdır. Qida təhlükəsizliyi bülletenində tətbiq olunan metod Belçika tərəfindən tətbiq edilən qida təhlükəsizliyi barometrinə oxşar olsa da, indikatorların ətraflı analizi zaman aydın olur ki, barometri təşkil edən indikatorlar Belçika modelindən kifayət qədər fərqlənməkdədir. Hesablamada 7 əsas indikatorlardan istifadə olunmuşdur. İndikatorlara dair məlumatlar cədvəl 5-də ətraflı təsvir edilmişdir.

Cədvəl 5. Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi vəziyyətini ölçən şərti indikatorlar

Sıra №	İndikator adı	Əldə edilmiş nəticə
1	Uyğunsuz nəticə aşkar edilən yoxlamaların payı	+22%
2	Təhlükəsizlik göstəricilərində uyğunsuzluq aşkarlanan qida məhsullarının payı	-67%
3	İxrac olunan qida məhsullarından imtina hallarının sayı	+97%
4	Qida məhsullarının məhv edilməyə məruz qalma sayı	+74%
5	Qeyri-qanuni heyvan kəsimi hallarının sayı	-56%
6	Qida zəhərlənmələrinə məruz qalanların sayı	+6%
7	Qida zəhərlənməsi hallarının sayı	+9%
Yekun nəticə		+9.44%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi, Qida təhlükəsizliyi bülleteni, 2021-ci il.

İndikatorların hesablanması metodologiyasına, əsasən, 2019-cu il baza ili götürülməklə 2020-ci ildə əldə edilmiş nəticələr baza ili ilə müqayisə edilmiş və əldə olunan faiz artımlarının ədədi ortası hesablanmışdır. Hesablamalar zamanı diqqəti çəkən əsas məsələ ondan ibarətdir ki, qida nöqtəyi-nəzərindən mənfi hesab olunan hallarla bağlı indikatorlarda artım varsa bu azalma kimi nəzərə alınmışdır. Məsələn, təhlükəsizlik göstəricilərində mənfi hal aşkarlanmış

məhsulların payı indikatoruna nəzər saldıqda aydın olur ki, 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə 22% azalma müşahidə edilmişdir. Bundan əlavə, təhlükəsizlik göstəriciləri ilə əlaqədar olaraq mənfi hal aşkarlanmış qida məhsullarının payı indikatoruna nəzər saldıqda aydın olur ki, sözügedən indikator bütün qida mənşəli xəstəliklər üzrə deyil, respublikamız üçün xarakterik olan bir neçə qida mənşəli xəstəlik əsasında hesablanmışdır. Qeyd olunan təhlükəsizlik göstəricilərinə E. Coli, L. Monocytogenes, Salmonella, pestisidi qalıqları, mikotoksinlər, qurğuşun və kadium miqdarı aid edilmişdir. Indikator hesablanarkən, ölkə ərazisində istehsal olunmuş məhsulların hesablanması üçün idxal olunan qida məhsullarından götürülmüş analiz nəticələri nəzərə alınmamışdır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi tərəfindən hazırlanmış analitik bülletenə görə 2020-ci ildə ölkəmizin qida təhlükəsizliyi vəziyyəti 9.44% inkişaf etmişdir.

Ölkəmizdə qida təhlükəsizliyi sisteminin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün yaradılmış əsas qiymətləndirmə mexanizmi kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2019-cu il 29 aprel tarixli 1143 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”dır. Qeyd olunan Sərəncamın 4-cü bəndində Dövlət Proqramının monitorinq və qiymətləndirilməsinin Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatlar və Kommunikasiya Mərkəzi tərəfindən aparılması qeyd edilmişdir. Bundan əlavə, Sərəncamın 2.2-ci yarımbəndində isə Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinə Dövlət Proqramının əsas icra göstəricilərini hazırlaması tapşırılmışdır [3]. Sözügedən Dövlət Proqramının monitorinq və qiymətləndirmə metodologiyasına nəzər saldıqda aydın olur ki, Dövlət proqramı üzrə icra nəticələri 4 formada hesablanır: tədbirlər üzrə, əsas icraçı qurumlar üzrə, prioritetlər üzrə və Dövlət proqramının ümumi icra faizi.

Monitorinq və qiymətləndirmə cədvəlində indikatorlar nəticə əsaslı olmaqla kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə bölünür. Keyfiyyət göstəriciləri dedikdə Bəli/Xeyr əsaslı indikatorlar nəzərdə tutulur. Beləki, bəzən hər hansı bir mexanizmin qurulması üçün konkret bir hüquq müəyyən edici sənədin mövcudluğu əsas götürülür. Kəmiyyət göstəriciləri isə inkremental və kumilyativ olmaqla iki yerə ayrılır. İnkremental dedikdə, yalnız icra ili ərzində əldə edilmiş nəticələrin monitorinq və qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulursa, kumilyativ göstəricilərdə hesabat ilinədək əldə edilmiş bütün nəticələr toplam qiymətləndirilir. İnkremental göstəricilər hesablanarkən hesabat ilində faktiki əldə edilmiş nəticələr hədəf göstəricilərinə nisbətinin faiz ifadəsi hesablanır. Kumilyativ göstəricilərdə isə faktiki əldə edilmiş nəticələrdən baza ili göstəriciləri çıxılmaqla alınan nəticələr hədəf kimi nəzərdə tutulmuş göstəricilərdən baza ilini çıxmaqla alınan nəticələrə nisbətinin faiz ifadəsi hesablanır. Sözügedən hesabatı ətraflı analiz etdikdə aydın olur ki, 2020-ci ildə Dövlət Proqramının icrası nəticəsində gözlənilən təsir indikatorlarının 90%-ə nail olunmuşdur. Qeyd olunan nəticələr aşağıdakılardır [1]:

- Aİ sərhəddindən qida mənşəli məhsulların geri qaytarılma hallarının sayı 18-dən 10-a endirilmiş;
- İnsanlar arasında yaranmış zoonoz xəstəliklərin sayı kəskin azalmış;
- Qidadan zəhərlənən şəxslərin sayı azalmış;
- Qida zəhərlənməsi hallarının sayı azalmış;
- Zoonoz xəstəliklərə yoluxmuş heyvanların sayı azalmış;
- Zərərli orqanizmlərin təsirinə məruz qalmış sahələrin payı azalmış;
- Qida təhlükəsizliyi ilə əlaqədar ictimai etimad yüksəlmişdir.

Dövlət Proqramının 12 prioritet istiqamətindən 7-də müsbət nəticə, 3-də isə mənfi nəticə əldə edilmişdir. 2020-ci ildə aparılmış monitorinq və qiymətləndirmə zamanı 2 prioritet üzrə hədəf göstərici müəyyənləşdirilmədiyi üçün qiymətləndirmə aparılmamışdır.

Nəticə. Qida təhlükəsizliyi sistemi özündə bir neçə komponenti ehtiva edən mürəkkəb bir sistem olduğu üçün onu monitorinq edərkən və qiymətləndirərkən sistemi hərtərəfli xarakterizə edən bir-biri ilə əlaqəli və müstəqil göstəricilərdən istifadə etmək lazımdır. Qida təhlükəsizliyi sisteminin monitorinq və qiymətləndirmə metodologiyası araşdırılarkən bu sahədə fəaliyyət göstərən əsas beynəlxalq təşkilatların və bir sıra aparıcı ölkələrin təcrübəsi araşdırılmışdır. Tədqiqat işində Kodeks Alimentarius Komissiyası, FAO kimi qurumların qida təhlükəsizliyinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi mexanizminə olan tələbləri araşdırılmışdır və aydın olmuşdur ki, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qida təhlükəsizliyi monitorinqi və qiymətləndirmə sisteminə qarşı bir sıra ümumi tələblər və sistemin formalaşdırılması üçün təlimatlar mövcuddur. Beləki, onların fikrincə qida təhlükəsizliyi tənzimləmə sistemi 8 vacib elementdən təşkil olunmalıdır.

Lakin əsas diqqət çəkən məsələ ondan ibarətdir ki, qida təhlükəsizliyi monitorinqi və qiymətləndirmə mexanizminin qurulmasına olan ümumi yanaşma bütün tələblərdə və təlimatlarda oxşar olsa da, ölkədə sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi, ölkənin coğrafi mövqeyi, ölkədəki əhəlinin əsas sağlamlıq problemləri, ölkənin fitosanitar vəziyyəti və epizootoloji vəziyyətindən asılı olaraq fərqli indikatorlar tətbiq olunur. Tədqiqat işində Kodeks Alimentarius tərəfindən bir sıra ölkələr tərəfindən ən çox istifadə olunan qida təhlükəsizliyi xəstəliklərinə dair indikatorlar qeyd edilmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, beynəlxalq təşkilatların sözügedən sahədəki tövsiyələri araşdırılmaqla Belçika, Afrika ölkələri və Hindistan kimi ölkələrin qida təhlükəsizliyi monitorinq və qiymətləndirmə mexanizmi araşdırılmışdır. Demək olar ki, hər birində tətbiq olunan indikatorlar ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənsə də, ümumilikdə FAO ekspertlərinin prinsiplərinə uyğun təşkil edilmişdir. Sözügedən indikatorlar əsasən 8 qrupda: qanunvericilik bazası, nəzarət mexanizmi, yoxlamalar, məhsulun geriçağırılması və izlənməsi, laboratoriyaların fəaliyyəti, qida mənşəli xəstəliklər, sözügedən sahədə kadr hazırlığı, ictimaiyyətin maarifləndirilməsi, maliyyələşmə qruplarında ümumiləşdirilmişdir.

Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, qida təhlükəsizliyi sisteminin monitorinqi və qiymətləndirilməsi mexanizminin açar nöqtəsi rolunda ölkələrdə sözügedən sahədə vahid dövlət proqramının və ya strategiyanın mövcudluğudur. Daha sonra isə qeyd olunan dövlət proqramının və ya strategiyanın izlənilməsi və qiymətləndirilməsi mexanizminin mövcudluğudur. Bununla əlaqədar olaraq, ölkəmizdə mövcud olan qida təhlükəsizliyi monitorinqi və qiymətləndirmə sistemi “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində ətraflı analiz edilmişdir.

Qlobal Qida Təhlükəsizliyi İndeksi üzrə ölkəmizin cari vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə Qida standartları indikatorunun altindikatorları üzrə ölkədə milli qidalanma təlimatlarının, milli qidalanma strategiyası və planlarının, qida məhsullarının etiketlənməsi qaydası və qidalanma monitorinqi və nəzarəti mexanizminin formalaşdırılması və reytingləşdirməni aparıcı quruma təqdim edilməsi tövsiyə olunur. Məlumat üçün qeyd etmək lazımdır ki, hazırda “Qida təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunda qida məhsullarının etiketlənməsinə dair tələblər mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiyası Mərkəzi (2021) “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın 2020-ci il üzrə monitorinq və qiymətləndirməsinə dair Hesabat. <https://ereforms.gov.az/files/monitoring/pdf/az/cc08fefe04032a318feb6cad8b14970.pdf>
2. Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi, Qida təhlükəsizliyi bülleteni, 2021-ci il. http://afsa.gov.az/uploads/info/warning/analitikb_iletin-09_03_2021-final_pdf1615983982.pdf
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 aprel 2019-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/42111>
4. African Union. Catalyzing Action & Agricultural Transformation _in Africa [Internet]. 2019. Available from: <https://au.int/caadp/toolkit>
5. African Union. Second Biennial Review Report of the African Union Commission on the Implementation of the Malabo Declaration on Accelerated Agricultural Growth and Transformation for Shared Prosperity and Improved Livelihoods. [Internet]. 2020 [cited 2020 Sep 1]. Available from: <https://au.int/en/documents/20200212/second-biennial-review-report-african-union-commission-implementation-malabo>

6. Codex Alimentarius Commission (CODEX). Principles and guidelines for monitoring the performance of national food control systems. CXG 91-2017. 2017. Available from: <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-texts/guidelines/en/>
7. FAO. Food and Agriculture Organization. Meeting proceedings Regional consultation on food safety indicators for Asia and the Pacific. 2017 Dec;34. Available from: <http://www.fao.org/3/i9459en/I9459EN.pdf>
8. Federal Agency for the safety of the food chain. The food safety barometer <https://www.favv-afsca.be/scientificcommittee/barometer/foodsafety/measuring.asp>
9. Food Safety and Standards Authority of India. 2022. Report on State Food Safety Index 2021-22. https://www.fssai.gov.in/upload/uploadfiles/files/Report_SFSI_06_06_2022.pdf
10. FSSAI. (n.d.). <https://www.fssai.gov.in/cms/foodsafetyindex.php>
11. GFSP. Global Food Safety Partnership. Food Safety in Africa: Past Endeavors and Future Directions. 2019. Available from: https://www.gfsp.org/sites/gfsp/files/public/GFSP%20Report_Food%20Safety%20in%20Africa- web.pdf
12. Global Food Security Index (GFSI). (n.d.). <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/methodology>
13. Grace D., Domínguez-Salas P., Alonso S., Fahrion A.S., Häsler B., Heilmann M. et al. Food safety metrics relevant to low and middle income countries. Technical Brief. Agriculture, Nutrition and Health Academy Food Safety Working Group. Innovative Methods and Metrics for Agriculture and Nutrition Actions Programme. London, UK. 2018.
14. OIE. World Organization for Animal Health. PVS Tool. OIE tool for the evaluation of performance of veterinary services [Internet]. 2019. Available from: <https://www.oie.int/solidarity/pvs-pathway/>